

О. С. Воробйова **МОДЕЛЮВАННЯ ВЕРБАЛЬНО-КОГНІТИВНОЇ
МЕРЕЖІ «ПОСАДА»
(ЕТАП ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ)**

У статті на основі теоретичних уявлень про фіксацію нашого досвіду у вигляді гетерогенних мереж та шляхом аналізу лексикографічного матеріалу зроблено перший крок до створення моделі одного з концептів української ментальності — ПОСАДА.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, українська мова, лексикографія.

In this article, basing on theoretical views on the fixation of our experience in the form of heterogeneous networks and by means of analyses of lexicographic data, the author takes a first step toward a creation of a model of one of the concept of Ukrainian mentality — POST.

Key words: cognitive linguistics, Ukrainian language, lexicography.

Сучасна лінгвістика визначається як антропоцентрична: головною її метою є вивчення існування людини в світі мови, впливу мови на свідомість людини, сприйняття нею навколишнього світу. Сьогодні ми знов повертаємось до позицій античності, поглядів Вільгельма фон Гумбольдта, який визначив, що мова — це віддзеркалення духу народу.

Вивчення української лінгвоментальності як стереотипів конструювання світу у свідомості є **актуальним** не лише з огляду на пріоритетність когнітивних лінгвістичних досліджень, але й з точки зору потреб сучасного суспільства: виявлення спільних рис упорядкування та переробки інформації представників різних субетносів України сприятиме консолідації нації [див.: 4; 5].

За останні 10–15 років в українському мовознавстві значно активізувалися описи мовних явищ у когнітивній парадигмі. Тут можна назвати праці Н. В. Бардіної, Ф. С. Бацевича, В. Жайворонка, В. І. Кононенка, О. О. Селіванової, Н. І. Сукаленко тощо.

Когнітивні дослідження характеризуються синтетичністю, залучаючи до мовного аналізу філософські та культурологічні концепції, методи психології, етнографії, антропології. Саме таке майбутнє лінгвістики передбачав видатний лінгвіст ХХ століття Р. О. Якобсон [22]. Але цей синтетизм вимагає новітньої термінологічної системи. Тому в когнітивно спрямованих описах не лише з'являються нові терміни, але й вже відомі набувають нове наповнення, що призводить до розмивання термінологічного значення і вимагає пояснення того, що дослідник має на увазі, коли вживає те чи інше слово.

Одним з ключових термінів когнітивної лінгвістики є «концепт».

В сучасній лінгвістиці та культурології існує багато тлумачень терміну «концепт». У середньовіччі він розглядався як універсалія, що узагальнює ознаки речей, містить важливу й актуальну інформацію та створена розумом для його внутрішнього використання.

Українською та російською мовами традиційно цей термін перекладали словом «поняття». Сьогодні ж інколи в мовознавстві зустрічаємося з протилежним явищем: замість слова «поняття» вживають термін «концепт», не вбачаючи між ними великої різниці.

Але ж це евристичний інструментарій різних наук: поняття належать до світу логіки, концепти — до синтетичного психолінгвального поля.

О. С. Кубрякова у відомому словнику когнітивних термінів визначила концепт як термін, що пояснює одиниці ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи мови мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини [11: 90]. Тут можна помітити логічне коло: концепт — одиниця концептуальної системи.

Академік Ю. Степанов, підкреслюючи міждисциплінарну значущість терміну, порівнює концепт із згустком культури у свідомості людини [17: 43].

О. О. Селіванова, спираючись на досягнення новітньої науки — психонетики, пропонує узагальнюючу структуровану дефініцію: «Концепт — інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [16: 256].

За способом концептуалізації дослідники виокремлюють такі **типи концептів**: уявлення як узагальнені чуттєво-наочні образи, що розгляда-

ються як ядро концепту; схеми як абстрактні конфігурації образів; поняття як найбільш істотні його ознаки; фрейми різних типів як способи представлення стандартних знань [див., наприклад: 8: 81; 17: 56–58].

Щоб уникнути багатозначності терміна «концепт», Н. В. Бардіна запропонувала вживати термін «вербально-когнітивний конденсат» [1]. Цей термін більш прозорий і співвідноситься з іншим ключовим терміном когнітивної лінгвістики «вербально-когнітивна мережа». Вербально-когнітивний конденсат (ВКК) можна розглядати як актуалізований вузол складної вербально-невербальної системи свідомості та позасвідомого.

Цей «вузол» об'єктивується зазвичай універбом — найзмістовнішою номінацією, яка охоплює всі системи трансформації світа людиною: схеми, образи, пропозиційний рух. Позначення ВКК, концепту словом — умовно, подібно умовності позначення фонемі її основним варіантом [1].

Знакова форма «зв'язує» певну структуру знання, і завдання дослідника — «визволити» з пам'яті [12: 253], унаочнити за допомогою інших знаків, які створюють відповідну систему.

Моделювання вербально-когнітивних мереж (ВКМ) є евристичним кроком для моделювання лінгвоментальних діяльнісних систем представників різних культур.

Об'єктом нашого дослідження став фрагмент української лінгвоментальної системи ПОСАДА. Звертання саме до цього концепту є **новітнім**. Його вибір був обумовлений тим, що традиційно українську ментальність описували, спираючись на праці філософів, психологів, культурологів, письменників переважно ХІХ століття (наприклад, роботи Ю. Антоновича, М. Грушевського, М. Костомарова, В. Липинського, М. Шлемкевича, М. Кульчицького), які виходили з психічних особливостей українців-землеробів. Але відомо, що ментальність народу обумовлена геополітичними та культурно-історичними чинниками, які не залишаються постійними.

Пілотні дослідження історичних нарисів, художніх творів, вербальної та невербальної поведінки сучасних українців надали нам можливість висунути гіпотезу про те, що ПОСАДА є одним з системотвірних концептів української ментальності.

Предметом цієї студії ми обрали закріплені у словниках вербально-когнітивні зв'язки, які характеризують внутрішню структуру концепту, а також окреслюють його зовнішні конституенти.

Методами дослідження на цьому етапі стали методи лексикографічного аналізу та моделювання.

Існує багато тлумачень терміну «моделювання», розуміння моделі у мовознавстві та математиці можна розглядати як протилежні. Зазвичай

в гуманітарних науках моделювання розуміють як спрощене, схематичне зображення певного явища, теорії [2].

В основі когнітивного моделювання, на думку А. Вежбицької, лежить інтроспекція носія мови. Але ця інтроспекція може бути виявлена не лише як рефлексія самого дослідника.

Якщо спробувати поєднати роботи психологів, лінгвістів, нейролінгвістів [3; 5; 6; 7; 9; 13; 15; 19; 21], то моделювання когнітивних систем можна звести до певних прийомів, основні з яких такі: словникове тлумачення слова з визначенням наведених у словниковій статті інших лексем, що репрезентують, на думку автора, основні семи; безпосереднє тлумачення слова інформантами; етимологічний, дистрибутивний, інтерпретаційний, контекстуальний, порівняльний та інші види традиційного лінгвістичного аналізу, інтердискурсний аналіз художніх текстів, психолінгвістичний аналіз мовної поведінки носіїв певної ментальності, асоціативні польові експерименти (вільні та спрямовані), експерименти на категоризацію, інтроспекція на основі опозиційного зіставлення значення лексем.

Таким чином, моделювання ВКМ — складний метод, першим кроком якого, на нашу думку, має стати аналіз змісту відповідних словникових статей, в яких певною мірою віддзеркалено мовну інтроспекцію авторів-лінгвістів.

Джерелом матеріалу для нас стали етимологічні, тлумачні, фразеологічні словники, словники синонімів, двомовні українсько-російські словники та порівняльний словник міфологічної символіки в індоєвропейських мовах М. Маковського.

Перш за все, розглянемо походження головної лексеми — репрезентанта концепта — «посада».

Етимологічний словник української мови у 7 томах з посиланням на Брюкнера надає таку інформацію:

«*Посада* — «службове становище, місце в установі, підприємстві»; — бр. *pasada*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *posada* «посада; (заст.) становище; фундамент, селище», пов'язане з *sadzi* «садити» [ЕСУМ, IV: 534].

Аналіз цієї статті може викликати запитання, чи може репрезентантом концепту бути запозичене слово. Безсумнівно, це так. Але ж мова, мовна картина світу народу сприймає лише ті одиниці, які відповідають цілісній системі світосприйняття цієї етнокультурної спільноти [1; 5]. Запозичення з польської мови віддзеркалює соціально-історичний етап становлення української ментальності (цій проблемі буде присвячено наступну статтю).

Словник вказує на зв'язки слова «посада» зі словами «службовий (служба)», «становище», «місце», його внутрішню форму — дериват від

слова із значенням 'садити' — і відповідні історичні зв'язки зі словами «фундамент», «селище».

Стаття «Садити» у тому ж словнику надає тлумачення 'силкуватися щось зробити' і наводить низку віддієслівних дериватів, серед яких, крім «посада», цікавими для нас є наступні: *посад* — передмістя; місце за столом для наречених; пара млинових жорен, діалектні слова *посадець* із значенням 'стілець', *посадище* — село, посадка, історизм *посадник* — намісник князя; поселенець [ЕСУМ, V: 162].

По-перше, це підтверджує глибинний історичний зв'язок слова «посада» із давньоруськими та українськими лексемами, по-друге, залучає до когнітивної мережі додаткові значення 'силкування', 'почесний' (намісник князя, місце для наречених), 'двобічний тиск' (пара млинових жорен) та значення каузації. Таким чином, виявляється, що *садити* пов'язане з уявленням про певну ситуацію (фрейм): *Х хоче, щоб У посів почесне місце, яке при цьому обмежує свободу У, і намагається це зробити силоміць*.

Доповнення створеного фрейму знаходимо у статті «Сидіти». Посилаючись на «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського, С. Недільського (Львів, 1886), автори наводять діалектні деривати «*посід*» — 'володіння, майно, маєток' та «*посідач*» — 'власник' [ЕСУМ, V: 227]. Таким чином, до когнітивної мережі залучається значення посесивності.

Цікаву інформацію щодо етимології дієслова «садить» та іменника «сад» наводить М. Фасмер. Він вважає, що первинним значенням лексеми «садить» було 'швидко текти', а давньоруське *садъ* та праслов'янське *sadъ* виводить з давньоіндійського *sādaś* — 'їзда верхи', 'сидіння' [Ф, III: 543–544].

Наявність виявлених одиниць ВКМ підтверджує аналіз інших словників.

Великий тлумачний словник сучасної української мови наводить два значення слова «посада» (курсивом виділяємо одиниці, що включати-ме до ВКМ): «1. *Службове становище, пов'язане з виконанням певних обов'язків у якій-небудь установі, на підприємстві і т. ін.; місце (у 7 значенні)*. 2. *зах. Підмурок, фундамент*» [ВТССУМ: 888].

Друге — діалектне — значення, як ми бачили раніше, пов'язане із семантикою польського слова і підкреслює уяву про стабільність чогось.

Ключові слова, використані для опису першого значення, тлумачаться, у свою чергу, наступним чином:

«**Становище** — 1. Ті чи інші обставини, умови, в яких хто-, що-небудь перебуває. 2. Сукупність суспільно-політичних відносин, аспекти суспільного життя. 3. *Місце, роль у суспільстві, в соціальному чи професійному середовищі, в сім'ї та ін.* // Важлива роль, помітне місце кого-небудь

у суспільстві, що визначається високою *посадою*, впливовими знайомствами, заявками і т. ін. // *діал. Посада. Посідати провідне становище.*» [ВТССУМ: 1188].

Цікаво, що в діалектах слово «становище» виступає синонімом до слова «посада».

«Служба — 1. Дія за знач. Служити 1–5, 7, 8 // *Обов'язок*, визначений *посадою*. **стояти на службі кому, чому* — бути корисним для кого-, чого-небудь. 2. *Праця, заняття як засіб існування.* // *Місце, де хто-небудь працює, служить.*

Нести службу — виконувати певну *роботу, обов'язки, доручення* тощо, *службу служити*: а) робити що-небудь *корисне, потрібне, необхідне комусь, чомусь*; б) мати певне *значення*, виконувати свою *роль*, своє певне *призначення*» [ВТССУМ: 1150].

«Служити — 1. *Працювати*, займаючись *розумовою* працею, а також фізичною працею, пов'язаною не з виробництвом, а з *обслуговуванням* кого-, чого-небудь. // *ким, заст. За кого*. Бути, працювати на якійсь *посаді*. 2. Бути слугою, прислугою; виконувати роботу по найму. 3. Виконувати які-небудь *обов'язки* щодо когось, виконувати що-небудь, *підкоряючись* чийсь *волі, владі* і т. ін. 4. Працювати на *користь* кого-, чого-небудь, в ім'я когось, чогось. // Бути *відданим, вірним* чому-небудь, якійсь *справі*. 5. Бути *корисним* кому-, чому-небудь. // Діяти якимсь чином на когось, щось. // Ставати у пригоді, *бути придатним* для кого-, чого-небудь. // *Застосовуватися* з користю для кого-небудь, *використовуватися* кимсь з певною *метою*. 7. Виконувати своє *призначення, роль*» [ВТССУМ: 1150].

У словниковій репрезентації цього слова знаходимо новий аспект моделювання ВКМ «посада» — амбівалентність: з одного боку, «служити», — підкорятися, а з іншого, — бути корисним. Відзначимо також такі ланки, як переважно *розумову, невиробничу* працю. Необхідність включити ці елементи до ВКМ підтверджує мислений експеримент, на ефективність якого вказував ще Л. В. Щерба: хоча в анкетах на питання «посада» можна відповісти «робітник», але чи вряд можна сказати «мене призначили на посаду робітника».

Звертання до порівняльного словнику міфологічної символіки в індоєвропейських мовах М. М. Маковського допомогло виявити ще один глибинний зв'язок між походженням слів «посада» та «слуга». М. М. Маковський на багатьох прикладах з різних мов намагається довести, що первинні значення слова «слуга» — 'швидко рухатися', 'утікати', 'вдаряти' [М: 298]. Згадаємо, що М. Фасмер пов'язував походження слова «сад» з їздою верхи, швидкою течією. Тут знов ми зустрічаємо амбівалентність концепту: посада передбачає припинення руху та його прискорення водночас.

«Обов'язок — Те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління. // *перев. мн.* Певний обсяг роботи, сукупність справ, межі відповідальності і т. ін., що визначаються відповідним званням, посадою, родинним станом тощо» [ВТССУМ: 645].

Ця одиниця ВКМ вказує на зовнішні умови існування посади — наявність суспільства, яке вимагає певних дій від людини, «закріпленого» на посаді (хоча дуже суперечливим вбачається альтернативне протиставлення вимог суспільства і власного сумління).

Значення примусової закріпленості виявляє звертання до діалектної лексики «довг» [ВТССУМ: 231], яка відповідає літературному українському слову «обов'язок» та російському «долг».

Дуже цікавим є, на наш погляд, тлумачення цього російського слова О. Преображенським. Він висуває припущення, що *долг* у значенні «обов'язок» і «долгий *longus*» (довгий) є одне й те ж слово: «*долг* это то, что ждут, выдерживают, терпят» [П:189].

Значення вимушеності, поневолення, закріплення, розміщення у системі, але при цьому потенційний рух (ріст, інтенсивності діяльності) виявляє також аналіз сучасного тлумачення дієслова «садити».

«Садити — 1. закопувати в землю коріння саджанців, бульби, цибулини, насіння тощо для їх вирощування. * Образно. 2. ким, за кого, на що, розм. Те саме, що саджати 2. Садити на престол. 3. Допомогати кому-небудь або примушувати когось сісти. 4. *перев. у сполуч. зі сл.* в т ю р м у, п і д а р е ш т і та ін. розм. Ув'язнювати, позбавляти волі. 5. Поміщати в гарячу піч для випікання, обпалювання тощо. 7. Розташовуючи певним чином, прикріпляти, пришивати на чомусь, де-небудь щось. 8. *перен., розм.* Витрачати кошти на щось неекономно, марно. 9. *неперех., розм.* Уживається на позначення дій, що виконуються з особливою силою, інтенсивністю, азартом і т.н.» [ВТССУМ: 1095].

Останнє значення слова «служити» відправляє до статті «Роль». Тут важливими для моделювання вбачаються наступні значення: «1. Яка-небудь робота, якась заняття, певний вияв себе в чому-небудь. // Становище, стан, обумовлений певними обставинами. 2. Вплив кого-, чого-небудь на щось, чия-небудь участь у чомусь. Відігравати роль. ** Брати роль кого — бути ким-небудь, виконувати чиїсь обов'язки» [ВТССУМ: 1085].

Як бачимо, коло замикається: ми знов зустрічаємось з одиницями «робота», «становище», «обов'язки». Вжиті лексеми «обставини», «вплив» підсилюють виявлений когнітивний фрагмент «суспільство», «облігаторність дій», «влада».

Крім словосполучення «службове становище», Великий тлумачний словник сучасної української мови для тлумачення слова «посада»,

пропонує слово «місце». З цією лексемою ми зустрічалися і в інших статтях.

Саме слово «місце» пропонують автори «Словника синонімів української мови» як найближчий відповідник значенню 'посада', наводячи при цьому ще застаріле слово «місто» та лексеми «пост», «портфель» на позначення відповідальної посади (на жаль, обмеженість формату статті не дає можливості зупинитися на цих словах докладніше).

Вбачається, що для побудови ВКМ потрібне не лише сьоме значення слова «місце», яке, на думку авторів словника, повністю відповідає значенню «службова посада», але й інші: «Місце — 1. Простір земної поверхні, зайнятий або який може бути зайнятий ким-, чим-небудь [...] 6. Становище кого-, чого-небудь у суспільстві. 7. Службова посада» [ВТССУМ: 532]. З цього тлумачення випливає мінливість становища людини у суспільстві, та бажання *зайняти* певний простір.

Аналіз фразеологічних словників підтвердив існування такої акцентуації смислу. «Фразеологічний словник української мови» у двох томах наводить, зокрема, такі усталені словосполучення: *займати місце, знайти своє місце у житті, знати своє місце, місце під сонцем, нагрівати місце, насиджене місце, порожнє місце* тощо. Усі вони можуть бути включені до ВКМ «Посада».

Для українського етносу дуже важливою є опозиція локалізації та її відсутності. Постійність локалізації сприймається носіями української ментальності як позитивне явище. «Наявність певного місця розташування, — пише дослідниця когнітивних аспектів української фразеології О. О. Селіванова, — уподібнюється до суспільного становища, престижної роботи, душевного спокою, стабільності соціальних та інших відносин тощо» (пор.: *насиджене місце; місце під сонцем; займати, посісти місце; на своєму місці*); відсутність місця — до смутку, неспокою, нудьги, фізичних страждань (*душа не на місці; не знаходити собі місця; не мати місця* тощо)» [15: 182].

О. О. Селіванова, посилаючись на працю О. С. Бароніна, стверджує: «Цікавим виявом української ментальності та національного характеру є негативне, зневажливе ставлення до суспільної нерівності, до поліпшення суспільного становища окремих осіб, що призводить до їхньої погордливості, пихатості, зверхності щодо тих, хто займає нижчі щаблі. Це, як вважають етнопсихологи, які спираються на праці М. Грушевського, М. Костомарова, В. Липинського, О. Кульчицького, зумовлене такими рисами менталітету українського народу, як підвищене почуття соціальної рівності, інтровертність вищих психічних функцій у сприйманні доквілля, виражену в прагненні до особистісної

автономізації, анархічний індивідуалізм; домінування емоцій і почуттів над волею та інтелектом; взаємне незрозуміння тощо» [15: 171].

Але ж сам факт концентрування етнічної свідомості на влаштування соціальної дробини свідчить, перш за все, про акцентуацію в українській ментальності онтологічної категорії «відносини», що експериментальним шляхом довели Н. В. Бардіна та Т. Ю. Ковалевська [4].

Аналізуючи особливості нравів та системи цінностей Запорізької Сечі, М. В. Попович відзначає амбівалентність ставлення до Посади, «гри» козаків з нею: вибори старшини, наприклад, імітували соціальну смерть, але після цього він набував виняткових прав [14: 167].

Тому можна припустити, що концепт ПОСАДА є одним з ключових концептів української ментальності, який може бути змодельований у вигляді, вербально-когнітивної мережі, різні аспекти розгляду якої виявляють певні уявлення, образні схеми, фрейми.

Щоб довести це, потрібно звернутися до лінгвокультурологічного аналізу інтердискурсу, використати різноманітні психолінгвістичні експериментальні методики. Цьому буде присвячено наші подальші дослідження.

-
1. Бардіна Н. В. Когнитивная конденсация как принцип этнолингвального варьирования // Слов'янський збірник. — Вип. 111. — Одеса, 1998. — С. 8–14.
  2. Бардіна Н. В. Епістемологічні проблеми моделювання мови // Вісник Одеського державного університету (філологія: мовознавство, літературознавство). — №4. — 1999. — С.5–10.
  3. Бардіна Н. В. Концепт «метель» в пушкинском дискурсе // А.С. Пушкин и мировой литературный процесс. Сб. научных статей по материалам Международной научной конференции, посвященной памяти профессора А. А. Слюсаря. — Одеса, 2002. — С.275–283.
  4. Бардіна Н. В., Ковалевська Т. Ю. Взаємодія категорій «властивість» і «відношення» в системі української лінгвоментальності // Мовознавство. Доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі українців. — К., 2002. — С. 163–69.
  5. Бардіна Н. В. Мова як ознака нації: три вири проблеми // Записки з загальної лінгвістики. Вип. 5. Мова та національна свідомість. — Одеса, 2002. — С. 7–19.
  6. Бардіна Н. В. Методологические проблемы моделирования «языкового кинематографа» // Наукове видання «Мова і культура». — Вип. 5, том II/2 — К., 2002 — С. 5–14.
  7. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. — М., 2001
  8. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ языка: Фреймовые сети // Мова. — № 9. — 2004.
  9. Гейвин Хелен. Когнитивная психология. — СПб, 2003.

10. Кульчицький О. Світовідчуження українця // Українська душа. — К., 1992.
11. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. / Под общей ред. Е. С. Кубряковой. — М., 1997. — 198 с.
12. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения. — М., 1997.
13. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. X. — М., 1981. — С. 350–368.
14. Попович М. В. Нарис історії культури України. — К., 2001.
15. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). — К.-Черкаси, 2004.
16. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. — Полтава: Довкілля-К, 2006.
17. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 2-е, испр. и доп. — М., 2001.
18. Стернин И. А., Быкова Г. В. Концепты и лакуны // Языковое сознание: формирование и функционирование / Под ред Н. В Уфимцевой. — М., 1998. — С. 53–67.
19. Ушакова Т. Н., Павлова Н. Д., Зачесова И. А. Речь человека в общении. — М., 1989.
20. Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа. — К., 1992.
21. Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений и эксперименте в языкознании // Л.В.Щерба. Языковая система и речевая деятельность. — Л., 1974.
22. Якобсон Р. В поисках сущности языка // Семиотика: Антология. — М., 2001. — С. 111–126.

ВТССУМ — Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К., 2003.

Г — Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: у 4-х томах. — К., 1996.

ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні: Редкол. О. С. Мельничук та ін. — К., 1983–2006.

М — Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов. — М., 1996

П — Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка: в 2 т. — Т. 1. — М., 1959.

ССУМ — Словник синонімів української мови: У 2-х т. — К., 2001.

УРС — Українсько-російський словник / Уклад.: Г. П. Іжакевич та ін.. — К.: Наукова думка, 1999. — 984 с.

Ф — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4-х т. — М., 1987.

ФСУМ — Фразеологічний словник української мови: у 2-х книгах. — К., 1999.